

Ks. Roman Pindel

Gminy żydowskie Macedonii i Achai na szlaku Pawła Apostoła

Pierwszą prowincją rzymską w Europie, w której Apostoł głosił Ewangelię, była Macedonia. Od czasu włączenia do Cesarstwa Rzymskiego w 168 roku przed Chr. podzielona była na cztery okręgi, których stolicami były: Amfipolis, Tesaloniki, Pella (dawna stolica Macedonii i miasto rodzinne Aleksandra Wielkiego) i Pelagonia¹. W czasach Augusta teren podzielono na prowincję senatorską *Macedonia* oraz cesarską *Tracja*. W zubożałej Macedonii tego okresu nie powstawały nowe skupiska ludności żydowskiej. Raczej niewielkie grupy pozostały z wcześniejszego okresu². Paweł Apostoł przechodził po raz pierwszy przez kolejne miasta tej prowincji w czasie swojej II Wyprawy wzdłuż znanej drogi Via Egnatia: port Neapolis, Filippi, Amfipolis, Apolonia i Tesaloniki. Stąd skręcił na południe, do Berei (Dz 16,9–17,14), by dotrzeć do Aten i Koryntu³. Dwa ostatnie miasta należały już do prowincji Achai, a drugie z nich było jej stolicą. Ta wyprawa Pawła, mająca na celu pierwsze głoszenie Ewangelii na tych terenach jest też przez autora *Dziejów* najobszerniej opisana (Dz 16,11–18,18) i przy omawianiu poszczególnych miast idziemy za jej porządkiem.

¹ Por. E. DĄBROWSKI, *Dzieje Apostolskie*, Wstęp, przekład, komentarz, Poznań 1961, 364n.

² Por. M. STERN, *The Jewish Diaspora*; w: *The Jewish People in the First Century*, Vol. I, Assen 1974, 157.

³ Por. *Mazedonien*; w: *Biblisch-Historisches Handwörterbuch*, red. B. Reicke, L. Rost, Göttingen 1994, kol. 1178n.

1. Macedonia

Do Neapolis z portu Aleksandria Troas przybył Apostoł po dwóch dniach⁴ z towarzyszami, wśród których był i autor relacji z podróży (Dz 16,11). Zwraca uwagę fakt, że tę samą trasę, ale w kierunku odwrotnym autor Dziejów każe przemierzyć Pawłowi w pięć dni (Dz 20,6). W Neapolis (dzisiejsze Kavalla) rozpoczynała się Via Egnatia, którą z tego miasta można było wygodnie dotrzeć bądź na wschód do Bosforu, bądź na zachód do leżącego na krańcu zachodnim Macedonii Dyrrhachium. Z tego ostatniego portu przepływano do Brindisi w Italii, skąd już prowadziła słynna Via Appia do stolicy Cesarstwa.

W przeciągu kilku godzin Apostoł mógł dotrzeć z Neapolis do Filipi⁵. Pierwsze miasto pełniło jedynie rolę portu wobec Filipi. To ostatnie zaś według słów Appiana było „jak brama” (καθάπερ πύλαι) z Europy do Azji (Bell. Civ. IV 106). Filipi, noszące pierwotnie nazwę Κρηίδες (źródła) otrzymało imię Filipa II (382–336 przed Chr.), gdy uczynił je twierdzą i swoją siedzibą⁶. Filipi przeżyło drugie narodziny dzięki bitwie, która rozegrała się w odległości ok. 3 km na zachód od tego miasta w październiku 42 roku przed Chr. Zaraz bowiem po bitwie współwycieczca, Antoniusz, osadził na szerokiej i żyznej równinie część zwalnianych żołnierzy. Samo miasto stanowiło wówczas według słów Strabona κατοικία μικρά (mała osada)⁷. Do pierwszych weteranów dołączyła druga grupa po bitwie pod Akcjum (31 przed Chr.). Z tą ostatnią do Filipi przybyli zapewne także obywatele z Italii, którzy na nowym miejscu mieli uzyskać odszkodowanie za utracone dobra z racji ich wcześniejszego opowiedzenia się za Augustem. Przy drugim zasiedleniu rzymskim dochodzi też do zmiany nazwy z Colonia Vitrix Philippensium na Colonia Iulia Philipensis.

Konsekwencją takich dziejów miasta był fakt, że koloniści (coloni) stanowili patrycjat, zaś dotychczasowi mieszkańcy (incolae) oraz przybysze innych narodowości Imperium tworzyli warstwy niższe

⁴ Wskazuje na to fraza Dz 16,11 odnosząca się do etapu po nocnym postoju na Samotrake: τῆ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νέαυ Πόλιυ.

⁵ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland. Philipp, Thessaloniki, Athen, Korinth*, Stuttgart 1978, 28n.

⁶ Por. A. JANKOWSKI, *Listy Więzienne*, Wstęp, przekład, komentarz, Poznań 1962, 38.

⁷ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 41.

społeczności, posiadając status pelegri⁸. Pełnię praw posiadali jedynie Rzymianie stanowiący przynajmniej połowę mieszkańców (Dio Kass., Hist. 47,42–49). Filippi, jak i większość macedońskich kolonii cieszyła się *ius italicum*, co dawało m.in. wolność od obowiązku płacenia podatków od mieszkańca i od ziemi⁹. Jak żadne inne miasto, właśnie wobec Filippi autor *Dziejów* używa latynizmu *κολωνία*¹⁰, który stanowi hapax legomenon NT¹¹. Oskarżyciele Pawła i Sylasa jednoznacznie odwołują się do praw obowiązujących w koloniach, gdy nazywając siebie Rzymianami wskazują jako winę niedozwolone w tego typu mieście propagowanie religii żydowskiej (Dz 16,19–21).

Tak duże miasto, jakim jest Filippi, zdaniem wielu komentatorów nie posiadało w czasach działalności Pawła synagogi, choć niektórzy autorzy tłumaczą słowo *προσευχή* występujące w Dz 16,13 jako budynek synagogi¹². Na rzecz nieobecności synagogi w tym mieście, poza brakiem odpowiednich śladów archeologicznych, przemawia kilka argumentów wynikających z tekstu *Dziejów*. Pierwszym jest użycie słowa *προσευχή*, które może przyjmować znaczenie: modlitwa, miejsce modlitwy, synagoga. Jednak autor *Dziejów* świadomie podkreśla obecność budynku w kolejnym mieście używając terminu *ὄναγωγή* (por. Dz 14,1; 17,1.10.17; 18,4.7.19.26). Z tekstu można wnioskować, że głosiciele Ewangelii nie znaleźli synagogi w obrębie miasta i jedynie sądzili (*νομίζω*), że w pobliżu płynącej wody w dzień szabatu znajdują jakichś wyznawców judaizmu (Dz 16,13). Tekst wskazuje także, iż przynajmniej tego szabatu przybyły na to miejsce jedynie kobiety, wśród których była przynajmniej jedna należąca do kategorii „bojących się Boga” (Dz 16,14). Trudno z samego tekstu wnioskować, czy w całym mieście nie było ani jednego Żyda i ani jednej Żydówki. Fakt zaś obecności „bojącej się Boga” może być wytłumaczony przybyciem Lidii z Tiatyry, gdzie mogła zetknąć się z miejscową gminą żydowską (Dz 16,14). Wreszcie brak synagogi w Filippi wynika z faktu, że jest to rzymska kolonia, w obrębie której

⁸ Por. A. JANKOWSKI, *Listy Więzienne*, dz. cyt., 39.

⁹ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 41-44.

¹⁰ Od łac. *colonia*, a nie greckiego odpowiednika (*ἀποικία*), używanego w odniesieniu do greckich kolonii i ich praw, ani też używanego w LXX dla określenia przesiedlenia babilońskiego *ἀποικισία*; por. Słownik grecko-polski, pod red. Z. Abramowiczówny, t. I., Warszawa 1958, 269.

¹¹ Nie używa tego terminu wobec innych kolonii rzymskich, takich jak Antiochia Pizydyjska, Listra, Troada (por. Dz 13,14; 14,6;16,1.8.11).

¹² Por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, Zürich 1986, 105, przypis 3.

mało prawdopodobne było, by nawet liczna diaspora mogła zbudować synagogę, a już prozelityzm był zupełnie zakazany¹³. Także z listu adresowanego do założonego w Filipi Kościoła wynika, że stanowią go przede wszystkim wyznawcy Chrystusa pogańskiego pochodzenia (Flp 2,15-17; 3,3), choć brak jest tak wyraźnego stwierdzenia odnośnie ich pogańskiej przeszłości jak to ma miejsce w odniesieniu do Tesaloniczan (por. 1Tes 1,9; 2,14).

Wskazuje się dwa możliwe miejsca spotkania Pawłowego zespołu z kobietami. Może chodzić o wyjście poza bramę miasta (ἔξω τῆς πύλης) zwaną „bramą źródeł”, w pobliżu której znajdowały się liczne źródła dające wodę potrzebną do rytualnych obmyć (Dz 16,13)¹⁴. Możliwe jest także, że spotkanie z kobietami miało miejsce poza *pomerium*, obejmującym tereny między murami starego miasta a granicami kolonii. Wówczas zwrot ἔξω τῆς πύλης (Dz 16,13) oznaczałby „za łukiem”, pod którym przechodziła Via Egnatia, a który wniesiono dla upamiętnienia bitwy pod Filipi¹⁵.

Brak jakichkolwiek danych do dzisiaj odnośnie osadników żydowskich w Amfipolis i Apolonii. W obu tych miastach jednak ze względu na odległości¹⁶ i warunki podróżowania musiał się Paweł przynajmniej zatrzymać na noc w drodze do następnego miejsca (Tesaloniki), w którym na pewno głosił Ewangelię (Dz 17,1–9). Przy ówczesnych warunkach droga Filipi – Tesaloniki (ok. 150 km) była do przebycia w przeciągu 3–6 dni¹⁷. Tekst Dziejów wskazuje jedynie na „przejście” (zapewne szlakiem Via Egnatia) przez Amfipolis i Apolonię. Autor używa bowiem czasownika διαδεύω (przechodzę przez, mijam) w formie part. aor¹⁸. Pośrednio powód braku głoszenia Ewangelii w tych miastach wskazuje ciąg dalszy wersu Dz 17,1, gdy w zdaniu podrzędnym autor zaznacza, iż w Tesalonikach znajdowała się synagoga. Trudności w głoszeniu Ewangelii w Filipi bez oparcia o miejscową gminę żydowską mogły utwierdzić Apostoła co do po-

¹³ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 50.

¹⁴ Druga brama nosiła nazwę od kierunku, którym zmierzała do najbliższego miasta – Neapolis.

¹⁵ Miałby on wyznaczać równocześnie granice kolonii na trasie Via Egnatia; por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 47–50.

¹⁶ Z Filipi do Amfipolis 48 km, stąd do Apolonii 46 km; por. E. DĄBROWSKI, *Dzieje Apostolskie*, dz. cyt., 371.

¹⁷ Por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, dz. cyt., 121.

¹⁸ Poza Dz 17,1 czasownik ten występuje jeszcze w Łk 8,1.

trzeby rozpoczęcia głoszenia Ewangelii od synagogi¹⁹. Redakcyjny powód pominięcia ważnego miasta, jakim było na pewno Amfipolis²⁰, to zamiar wyeksponowania miasta typu rzymskiego, jakim było Filippi²¹.

Dzieje Apostolskie jednoznacznie wskazują, że w Tesalonikach w czasach Pawła była synagoga, której śladów jednak nie odnaleziono²², a w której Apostoł przemawiał przez trzy szabaty, lub jak chcą inni trzy tygodnie (Dz 17,2). Trzy tygodnie to jednak zapewne jedynie okres nauczania w synagodze, a nie czas pobytu w tym mieście. Później miejscem gromadzenia się Kościoła i nauczania Pawła mógł być dom Jazona²³. Według tekstu Dziejów nauczanie w synagodze jest skierowane do osób przyjmujących autorytet słowa Bożego i oczekujących mesjasza, jak na to wskazuje zwrot διελέξατο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἕδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Ἰησοῦς (Dz 17,2c-3). Będą to więc obrzezani i „bojący się Boga”.

Skutkiem nauczania jest pozyskanie niewielu spośród miejscowych Żydów (τινες), natomiast wielu pobożnych pogan (σεβομένων Ἑλλήνων πλῆθος πολὺ) oraz kobiet należących do najznakomitszych w tym mieście (γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι). Prawdopodobnie też miejscowi Żydzi należeli do warstw uboższych w tym mieście, skoro jako sprzymierzeńców przeciw Pawłowi szukają wśród ludzi, których autor Dziejów określa jako τῶν ἀγοραίων ἄνδρας τινας πονηροὺς, a więc beczynnie przebywających na agorze i szukających łatwego zarobku (Dz 17,5)²⁴. Miejscowa gmina żydowska, niekoniecznie licz-

¹⁹ Jest to tym bardziej znamienne, gdy zważy się treść nocnego widzenia Pawła w Troadzie. Paweł widzi bowiem nie Żyda a Macedończyka i słyszy wołanie o pomoc nie dla wyznawców Boga Jedyneego, a dla Macedonii (Dz 16,9).

²⁰ Dawna nazwa Ἐννέα ὁδοί (Dziewięć dróg) wskazuje, że od zarania miasto to znajdowało się na skrzyżowaniu szlaków. Koloniści Ateńscy wyparli stąd Traków (497 przed Chr.), ale szczególnie rozwój datuje się za władców macedońskich (od 359 przed Chr.). Rzymianie zaś w roku 168 przed Chr. uczynili Amfipolis stolicą jednego z czterech dystryktów Macedonii.

²¹ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 32.

²² Z czasów Apostoła pochodzi inskrypcja zawierająca zwrot θεὸς ὕψιστος, przy czym nie wszyscy autorzy identyfikują go z Bogiem Jahwe. Według innej inskrypcji w Stoboi miał rezydować patriarcha (zwierzchnik synagog całej Macedonii); por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 92.

²³ Przyjęcie (ὑποδέχομαι) przez Jazona (imię to przyjmowali chętnie Żydzi w diasporze) należy rozumieć szerzej, nie tylko jako danie gościny tylko Pawłowi i towarzyszącej mu grupie; Por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, dz. cyt., 123.

²⁴ Por. E. DĄBROWSKI, *Dzieje Apostolskie*, dz. cyt., 372.

na, jest dobrze zorganizowana, skoro występuje zgodnie przed władzami rzymskimi, wykorzystując zapewne domniemanie, że głosiciele nowej nauki nie są Rzymianami, ani Macedończykami²⁵

Żydzi zamieszkiwali to miasto prawdopodobnie od jego założenia, zaś w okresie panowania Augusta, przy ogólnym wzroście gospodarczym mogli przybyć do miasta w większej liczbie. Należeli do „obcych” – jak i przedstawiciele innych narodowości w tym mieście – ale posiadali zapewne rodzaj własnego samorządu²⁶. Można wnioskować, że jednak oddziaływali na miejscowych pogan, skoro z ich synagogą związanych było немало znacznych obywateli. Stąd utrata osób sympatyzujących z synagogą na rzecz głosiciela „innej drogi” musiała ich dotknąć do żywego²⁷. Najprawdopodobniej jednak nie cieszą się szczególnymi przywilejami, skoro jako oskarżenie przeciw Pawłowi przytaczają nie naruszenie praw ich religii, a wystąpienie przeciw władzy jedynego władcy (crimen laesae majestatis). Mogli też przeciwnicy Pawła oskarżając go o głoszenie nowego króla–Jezusa (nie zatwierdzonego przez cesarza) uderzyć świadomie w czuły punkt władz miasta cieszącego się przywilejami władcy Rzymu (Dz 17,7)²⁸. Kontekstem tego oskarżenia jest niewątpliwie także fakt, że Tesaloniki były miastem, w którym kult boski cesarzy odgrywał ważną rolę²⁹. W Liście napisanym rychło po opuszczeniu Tesalonik Paweł zdradza skład osobowy nowo założonego Kościoła. Stanowią go niemal wyłącznie poganie, doświadczający odrzucenia ze strony swoich rodaków (1 Tes 2,14).

Kolejnym miastem, do którego w czasie swojej Drugiej Wyprawy przybył Paweł (po ok. dwóch dniach drogi), była – leżąca w odległości ok. 70–80 km od Tesalonik – na południe od Via Egnatia – Berea (Dz 17,10). To położenie, z boku wobec uczęszczanego szlaku (Cyceron nazywa je oppidum devium), mogło być powodem, że Apostoł szukał w nim bezpiecznego schronienia przed prześladowcami³⁰

Dzieje Apostolskie jednoznacznie wskazują na istnienie synagogi w tym mieście (Dz 17,10). Autor Dziejów wystawia także miejscowym Żydom jak najlepsze świadectwo. Najpierw w porównaniu z zamieszkującymi Tesaloniki są „bardziej szlacheni” (εὐγενέστεροι to comparativus

²⁵ Por. G. STÄHLIN, *Die Apostelgeschichte*, NTD 5, Göttingen 1962, 224.

²⁶ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 91n.

²⁷ Por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, dz. cyt., 122n.

²⁸ Por. E. DĄBROWSKI, *Dzieje Apostolskie*, dz. cyt., 372.

²⁹ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 96n.

³⁰ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 115.

przymiotnika εὐγενής), zapewne w odniesieniu do sposobu myślenia³¹. W odniesieniu do nauczania Pawła przyjmują postawę określoną przez Łukasza słowem προθυμία (gotowość, ochoczość, chęć, dobra wola)³², do-
określoną przez πᾶσα. Trzecią cechą zauważoną w postawie ówczesnych Żydów z Berei jest to, że codziennie (καθ' ἡμέραν) – a nie tylko w szabat –
rozważali naukę przedstawioną przez Pawła (Dz 17,11).

Także w tym mieście Żydzi przyciągali wielu pogan, skoro słuchaczami głoszenia Pawła w synagodze są nie tylko obrzezani. Pozytywny efekt głoszenia Ewangelii był zarówno wobec wielu Żydów (πολλοί) jak i pogan obojga płci (Dz 17,12). Zwraca uwagę określenie użyte jedynie wobec kobiet obecnych w synagodze, a przyjmujących Ewangelię. Jest to termin εὐσχήμων (znakomity, szlachetny), oznaczający tutaj nie tyle postawę moralną, co pozycję społeczną³³. Kres głoszeniu Ewangelii przez Pawła kładzie jednak interwencja Żydów przybyłych z nieodległej Tesaloniki (Dz 17,13). Przyczyną tej „sąsiedzkiej” interwencji mógł być także fakt, że w pobliżu leżącej miejscowości Stoboi rezydował „patriarcha” sprawujący pieczę nad synagogami Macedonii³⁴. Ten ostatni fakt może być przyczyną, dla której Apostoł nie próbuje już w Macedonii głosić Ewangelii, ani też udawać się lądem na południe, ale wsiada na statek i odplywa. Portem mogło być Pydna lub Dium, choć tekst Dziejów żadnej nazwy nie wymienia, a odosobniony w tym względzie Kodeks Bezy wskazuje Tessalię jako krainę, w której Apostoł napotkał na trudności w głoszeniu Ewangelii³⁵. Ten wariant podróży jest jednak mniej prawdopodobny niż morski³⁶.

2. Achaja

Filon z Aleksandrii pisząc o Żydach zamieszkujących Grecję wymienia obok wysp krainy przynależące tak do Macedonii, jak i Achai³⁷. Z wysp wymienione są przez Filona dwie największe: Kre-

³¹ Por. T. ZAHN, *Die Apostelgeschichte des Lukas*, Leipzig 1922, 593.

³² Termin ten poza Dz 17,11 występuje jeszcze w 2Kor 8,11.12.19; 9,2 (w odniesieniu do gotowości w złożeniu daru na rzecz ubogich w Jerozolimie).

³³ Por. W. ELLIGER, *Paulus in Griechenland*, dz. cyt., 116, przypis 54.

³⁴ Por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, dz. cyt., 125.

³⁵ Por. B. M. METZGER, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, Stuttgart 1975, 455.

³⁶ Por. E. DĄBROWSKI, *Dzieje Apostolskie*, dz. cyt., 374.

³⁷ Por. FILON, *Legatio*, 281n.

ta i Euboea. Ta ostatnia położona jest na szlaku morskiej podróży Pawła z Macedonii do Pireusu, portu Aten. Także od lądu stałego (Beocja) oddziela ją wąska cieśnina. W wykazie Filona znalazła się Tessalia³⁸ i Beocja, w których na pewno Paweł nie głosił Ewangelii, nawet gdyby je przechodził pieszo idąc w Drugiej Wyprawie z Berei do Aten. O Etolii, Argos i Peloponezie, wchodzących w skład prowincji Achai, Nowy Testament nie wspomina w kontekście głoszenia Ewangelii przez Pawła. W Attyce zaś, wymienionej przez Filona, głosił Apostoł Ewangelię jedynie w Atenach (Dz 17,15–34).

W czasie wykopalisk znaleziono w Atenach liczne inskrypcje, zwłaszcza grzebalne od II w. przed Chr. Wskazują one na zamieszkiwanie w tym mieście społeczności żydowskiej³⁹. Społeczność ta mogła wzbudzać sympatię u pogan, jak o tym świadczy inne potwierdzenie miejscowej gminy żydowskiej⁴⁰. Trudno jednak wyciągać wnioski z tych danych odnośnie do jej wielkości i znaczenia. Dzieje Apostolskie jednoznacznie wskazują na istnienie w tym czasie synagogi oraz potwierdzają obecność w niej „bojących się Boga” (Dz 17,17). Brak jest wzmianki o jakiegokolwiek reakcji słuchaczy w synagodze. Zamiast tego autor Dziejów dla wprowadzenia nowego miejsca, w którym Paweł będzie głosił Ewangelię, wskazuje agorę (ἐν τῇ ἀγορᾷ), na której miał on „rozprawiać codziennie (κατὰ πάσαν ἡμέραν) z tymi, których tam spotykał” (Dz 17,17). Brak jest danych przyjęcia Ewangelii przez kogokolwiek ze środowiska miejscowych Żydów, a ostateczny rezultat wydaje się nikły: „niektórzy mężowie”, Dionizy Areopagita, Damaris i inni (Dz 17,34). Wszystko wskazuje na to, że Apostoł nie nastawiał się na głoszenie i zakładanie Kościoła w tym mieście⁴¹. Raczej chodziło o czekanie na pozostawionych w Berei współpracowników. Znikomość rezultatów w tym mieście tłumaczy też mała liczba mieszkańców (ok. 5 tys.), a więc odpowiednio mała musiała być gmina żydowska⁴².

³⁸ Archeologiczne potwierdzenie odnośnie ludności żydowskiej w miejscowości Larissa pochodzi z późniejszego okresu; por. M. STERN, *The Jewish Diaspora*, dz. cyt., 159.

³⁹ Por. M. STERN, *The Jewish Diaspora*, dz. cyt., 158.

⁴⁰ Por. PLUTARCH, *Quaestiones convivales*, IV, 6,1.

⁴¹ Apostoł nie odwiedza tego miasta później, nie kieruje żadnego listu, ani nigdzie o nim nie wspomina. Dopiero w II wieku istnieje znacząca wspólnota kościelna w Atenach; por. A. VON HARNACK, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten Jahrhunderten*, Leipzig 1924, 788n.

⁴² Por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, dz. cyt., 133.

Najbardziej znacząca gmina w Grecji na południe od Macedonii znajdowała się w Koryncie, do którego Apostoł udał się po niepowodzeniach w Atenach (Dz 18,1)⁴³. To zniszczone w roku 146 przed Chr. miasto zostało odbudowane przez osadzonych (w 46 przed Chr.) przez Juliusza Cezara weteranów wojskowych, a w roku 27 przed Chr. stało się stolicą tworzonej właśnie prowincji Achai. Znaczenie i wielkość miejscowej gminy żydowskiej było pochodną wielkości miasta (ok. 600 tys. mieszkańców), jego charakteru kosmopolitycznego i handlowego oraz otwartości na nowych przybyszów⁴⁴. Potwierdzeniem istnienia co najmniej jednej synagogi w tym mieście jest inskrypcja znaleziona podczas wykopalisk trwających od 1895 roku⁴⁵. Brak danych odnośnie lokalizacji choćby jednej z możliwych synagog, a co za tym idzie, nie wiadomo dokładnie, gdzie Apostoł głosił Ewangelię co szabat (Dz 18,4)⁴⁶. Także i w tym mieście w synagodze obok Żydów (Dz 18,2) jego słuchaczami byli „bojący się Boga” (Dz 18,7) i poganie (Dz 18,4)⁴⁷. Można przypuszczać, że tak jak rzymscy do niedawna Żydzi, Pryscylla i Akwila, i inni szukali w tym mieście szans na nową egzystencję (Dz 18,2)⁴⁸. Przygarnięcie przez nich Pawła, danie mu dachu nad głową i możliwości zarobkowania wiąże się nie tylko z solidarnością etniczną, ale i religijną. Najprawdopodobniej majętni „wytwórcy namiotów” przybyli do Koryntu już jako wyznawcy Jezusa jako Mesjasza⁴⁹. Nadal jednak, jak i w Efezie później (Dz 18,26), utrzymywali kontakt z synagogą.

Dzięki Dziejom Apostolskim znane są imiona dwóch osób, które mogły pełnić funkcję przełożonych synagogi (ἀρχισυνάγωγος): Kryspus (Dz 18,8) i Sostenes (Dz 18,17), z których pierwszy uwierzył Ewangelię głoszonej przez Pawła i „przyjął chrzest wraz z całym swym domem”. Drugi

⁴³ Por. M. STERN, *The Jewish Diaspora*, dz. cyt., 159.

⁴⁴ Por. E. DĄBROWSKI, *Dzieje Apostolskie*, dz. cyt., 382.

⁴⁵ Napis jest częściowo uszkodzony: [ΣΥΝΑ] ΓΩΓΗ ΕΒΡ[ΑΙΩΝ]; por. Corinth; w: *Biblich-Historisches Handwörterbuch*, dz. cyt., kol. 988n.

⁴⁶ Por. M. STERN, *The Jewish Diaspora*, dz. cyt., 159.

⁴⁷ Zarówno „Grecy” (1Kor 18,4), jak i Tycjusz Justus „bojący się Boga” musieli uczestniczyć w nabożeństwie synagogałnym, skoro usłyszeli i uwierzyli Ewangelię głoszonej przez Pawła.

⁴⁸ Dzieje Apostolskie wskazują pochodzenie Akwili, noszącego rzymskie imię, Pont nad Morzem Czarnym, gdzie znajdowały się miejscowości zamieszkałe przez Żydów (Dz 18,2).

⁴⁹ Nigdzie nie wspomina Apostoł o doprowadzeniu ich do wiary i chrztu, choć podaje wyczerpującą listę ochrzczonych mieszkańców Koryntu w 1Kor 1,14-16.

zaś stoi wśród Żydów wiernych Prawu i oskarżających Pawła przed nowym prokonsulem, Galio, o namawianie ludzi do sprzecznego z prawem kultu (Dz 18,12n)⁵⁰.

Na konflikt między synagogą, a ukonstytuowanym w sąsiadującym z synagogą domu Kościołem (Dz 18,7) składa się kilka przyczyn. Pierwszą jest odejście Pawła z grupą dotychczasowych uczestników nabożeństw synagogałnych i to w atmosferze znanego w środowisku semickim przekleństwa: Τὸ αἶμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν (Dz 18,6). Do tego trzeba dodać deklarację pójścia ze swoją nauką, bazującą na Prawie i Prorokach „do pogan” (εἰς τὰ ἔθνη)⁵¹. Również odejście z Pawłem archisynagoga stanowiło dotkliwą ranę (Dz 18,8)⁵². Wreszcie stałe sąsiedztwo synagogi i domu, gdzie teraz gromadzili się niedawni jej członkowie, było powodem trwającego zarzewia konfliktu. Nie wiadomo, czy nie usiłowano odwoływać się już do poprzedniego prokonsula, oskarżając przed nim Pawła.

Można przypuszczać, że pojawienie się nowego prokonsula, w ocenie miejscowych Żydów niedostatecznie zorientowanego w sprawach podległej mu społeczności, dawało nadzieję na przeformowanie oskarżenia, które w sformułowaniu swoim zawierało dwuznaczność. Παρὰ τὸν νόμον (Dz 18,13) może oznaczać zarówno przeciw Prawu Mojżeszowemu, jak i Rzymskiemu. Dodatkowym impulsem do wystąpienia przeciw Pawłowi przed Galionem mogła być biegowa opinia o jego charakterze. O ile bowiem rodzony brat, Seneca, przedstawia go w swoich dwóch dialogach⁵³ jako człowieka nieprzekupnego i lubianego przez ludzi, o tyle Tacyt ukazuje go w senacie jako „przerażonego śmiercią” i „błagającego o życie”⁵⁴. To zachowanie, acz w obliczu przełomowych wydarzeń, dobrze koresponduje z innymi

⁵⁰ Tytuł ἀρχισυνάγωγος, jak poświadczają to inskrypcje, niekoniecznie odnosi się tylko do jednej osoby stojącej na czele gminy. Nadawano go niekiedy wielu osobom dla wyrażeni wobec nich uznania i szacunku; por. W. RAKOCY, *Paweł. Apostoł Żydów i pogan*, Kraków 1997, 111.

⁵¹ Odejście Pawła do domu Tycjusza Justusa może być podyktowane z jednej strony bliskością synagogi (to podkreśla autor *Dziejów*), z drugiej zaś szczupłością domu niedawnych uciekinierów z Rzymu (W Efezie zdaje się, że w ich domu gromadzi się Kościół; Dz 18,26n).

⁵² Znamienne jest, że kolejne sukcesy wynikają ze „słuchania” o przyjęciu Ewangelii przez Kryspusa; por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, dz. cyt., 149, przypis 13.

⁵³ „De ira” oraz „De vita beata”.

⁵⁴ Ann., 15, 73; tłum za: TACYT, *Dzieła*, tł. S. Hammer, t. I, Warszawa 1957, 479.

danymi, w których Galion jawi się jako człowiek nadmiernie zatroskany o swoje zdrowie, który źle czując się w nowej prowincji po ataku gorączki odpływa z Koryntu, przerywając prawdopodobnie urzędowanie⁵⁵.

Dystans, z jakim odnosi ów prokonsul do wniesionej sprawy, wskazuje z jednej strony na pogardę rzymskiego urzędnika wobec wewnętrznych spraw gminy żydowskiej, z drugiej na wyniesione prawdopodobnie z Rzymu uprzedzenia do Żydów, którzy nieraz spierali się o sprawy trudne do zrozumienia dla Rzymianina. Nie zajmując stanowiska wobec sprawy, która nie kwalifikuje się jako przestępstwo, a jedynie jako wewnątrzżydowski spór, pośrednio uznaje autonomię gminy żydowskiej w sprawach kultu (Dz 18,14–16)⁵⁶.

Zakończenie całej sprawy, opisane w wersie 18,17 może być rozumiane dwojako, w zależności od przyjętego podmiotu czynności oddanej przez czasownik τύπτω. Wydanie krytyczne przy niskim stopniu pewności (C) przyjmuje lekcję zawierającą jedynie πάντες. Mogą to być więc poganie, którzy bezkarnie wyładowują swoją niechęć do miejscowych Żydów bijąc przełożonego synagogi⁵⁷. Ale mogą to być także niezadowoleni ze sposobu załatwienia sprawy przez ich przedstawiciela członkowie gminy żydowskiej⁵⁸. Za tą ostatnią możliwością mogłoby przemawiać założenie, że wymieniony w Pierwszym Liście do Koryntian „Sostenes, brat” (1,1), po tym przykrym doświadczeniu i być może pod wpływem wykształconego Apollosa, stał się chrześcijaninem, a w momencie pisania Listu przebywał – podobnie jak i Apollos – w Efezie⁵⁹.

Z Koryntem związana jest także zamierzona, ale na razie przeszkodzona podróż do Rzymu. Swoje pragnienie wyraża Apostoł w Liście pisanym w Koryncie do istniejącego już Kościoła w stolicy Imperium (Rz 1,13; 15,22). Przeszkodą był niewątpliwie edykt Klaudiusza, w wyniku którego ok. 50 tys. Żydów musiało opuścić Rzym. Przyczynę edyktu ujawnia Swetoniusz w „Żywotach Cezarów” pisząc: „Żydów wypędził z Rzymu za to, że bezustannie wicherzyli, podżegani

⁵⁵ Por. SENECA, *Epistolae*, 18,1,1; PLINIUSZ STARSZY, *Hist. Nat.*, 31,62n.

⁵⁶ Por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, dz. cyt., 150n.

⁵⁷ Lekcję πάντες οἱ Ἕλληνες zawiera D E P Y, 049, 056, 0120, 0142 oraz niemal wszystkie minuskuły.

⁵⁸ Lekcję πάντες οἱ Ἰουδαῖοι mają jedynie dwa późne odpisy z X i XI wieku: 307 i 431.

⁵⁹ Por. R. PESCH, *Die Apostelgeschichte*, V/2, dz. cyt., 151.

przez jakiegoś Chrestosa (Klaudiusz, 25,4)⁶⁰. Spotkanie z ofiarami wypędzenia, jakimi byli Pryscylla i Akwila, skonfrontowane z własnym doświadczeniem podobnego „wichrzenia” z powodu uznania tytułu „Chrystusa” w odniesieniu do Jezusa z Nazaretu, spowodowało odłożenie wyprawy do stolicy Cesarstwa.

W prowincji Achai poświadczona jest obecność ludności żydowskiej – w czasie trudnym do ustalenia – w miastach takich jak Patras i Laconia. W innych znajdujemy ślady osadnictwa na pewno późniejszego⁶¹.

JEWISH COMMUNITIES IN MACEDONIA AND ACHAI ON THE ROUTE OF APOSTLE PAUL

Summary

The article discusses the activity of Apostle Paul in the two provinces: Macedonia and Achai. The facts found in the Acts, Paul's Letters, writings of ancient authors and excavated finds constitute the grounds for the description of his missionary activity. The article calls the reader's attention predominately to the relationship between Paul and Jewish communities both at the stage of establishing churches and later, the data on the period permitting. To an extent greater than in Asia, the activity in Macedonia and Achai is connected with the listeners of Jewish origin.

⁶⁰ Thum. za: GAJUS SWETONIUSZ TACYT, *Żywoty Cezarów*, tł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 1987, 222.

⁶¹ Por. M. STERN, *The Jewish Diaspora*, dz. cyt., 159.